

مقاله پژوهشی: تأثیر عوامل ژئوپلیتیک طبیعی حوزه خلیج فارس بر تدوین راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران

حمیدحسن پور^۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۸/۲۷

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۶/۱۸

چکیده

منطقه خلیج فارس و کشورهای پیرامونی آن به دلیل ارزش‌های ارتباطی، ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و ژئواستراتژیکی یکی از مناطق حساس و راهبردی دنیاست. عوامل ژئوپلیتیک طبیعی خلیج فارس یکی از مهم‌ترین عواملی هستند که در ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ایران مؤثرند. در این تحقیق تلاش گردیده این عوامل، از دریچه عامل طبیعی ژئوپلیتیک مورد بررسی قرار گیرند. هدف اصلی این مقاله، بررسی تأثیر عوامل ژئوپلیتیک طبیعی خلیج فارس بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران است. این تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی-توسعه‌ای و از حیث ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است. شیوه گردآوری داده‌ها با روش کتابخانه‌ای، اسنادی و پیمایشی، بعد از مطالعات نظری و شناخت محیط ژئوپلیتیک، انجام و عوامل طبیعی احصاء شد. سپس فرصت‌ها، تهدیدها، قوت‌ها و ضعف‌ها تأیید و نقش عوامل تعیین گردید. و در همین رابطه پرسشنامه مربوط تدوین و بین جامعه نمونه آماری ۴۰ نفری به صورت تمام شمار توزیع شد. و با آنالیز آمار توصیفی و استنباطی و نرم افزار SPSS²² به جمع‌بندی و پاسخ به سؤال‌های تحقیق پرداخته شده است. در مجموع ۲۰ عامل احصاء گردید که «موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک ایران»، «سواحل طولانی و مناسب ایران در کرانه شمالی خلیج فارس»، «قرار گرفتن ایران در بین دو دریای مهم خزر و خلیج فارس»، «وسعت و شکل کشور ایران»، و «موقعیت ارتباطی ایران» به عنوان مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه خلیج فارس رتبه‌بندی گردیدند.

واژگان کلیدی: عوامل ژئوپلیتیک طبیعی، راهبرد، وزن ژئوپلیتیکی، خلیج فارس

^۱ - دکتری مدیریت راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول)

مقدمه

اقتدار و پیشرفت کشور، تابع وزن ژئوپلیتیکی و استفاده از ظرفیت‌ها و منابع ارزشمند و خداداد است. وزن ژئوپلیتیکی مرکز ثقل قدرت ملی و یا عوامل مثبت و منفی مؤثر در فضا و مکان جغرافیایی است که رابطه‌ی مستقیم با جایگاه و منزلت ژئوپلیتیکی کشور در نظام‌های منطقه‌ای و جهانی دارد؛ (حافظ نیا، ۱۳۹۶: ۱۸۴). در ارزیابی قدرت هر کشور، دوری یا نزدیکی با دریا مورد نظر بوده و بر اساس همین عامل نظریه‌های مهم ژئوپلیتیکی، هارتلند (مکیندر) و تفوق قدرت دریایی (ماهان) و نظریه ریملند (اسپایکمن) ارائه شده است. امروزه بازیگران سیاسی در روابط خارجی خود با تمرکز به منافع ملی و ارزیابی قدرت‌های پیرامونی و یا رقیب خود می‌کوشند با اتخاذ سیاست‌های مناسب در راستای راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی خود اقدام نمایند. بر همین اساس، توجه دقیق به موقعیت‌های ژئوپلیتیک، در تصمیم‌گیری‌ها و اتخاذ خط‌مشی‌های سیاسی، تضمینی برای اجرای صحیح هر یک از آن‌ها خواهد بود. بدین ترتیب شناخت و درک صحیح از عوامل ژئوپلیتیکی می‌تواند تأثیر فراوانی در تدوین راهبرد ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی یک کشور بگذارد. توجه به عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مانند موقعیت جغرافیایی، موقعیت دریایی، موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک، وسعت و شکل سرزمین می‌تواند وزن ژئوپلیتیکی کشورمان را ارتقاء بخشد. و همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس را رقم بزند و همکاری‌های همسایگان را توسعه بخشد. با این اوصاف، مطالعات انجام شده در این حوزه، نشان می‌دهد. ایران با داشتن موقعیت ژئوپلیتیکی، ژئوآکونومیک، موقعیت جغرافیایی، ارتباطی، راهبردی و داشتن بیشترین و مناسب‌ترین سواحل در خلیج فارس آن‌طور که باید، نتوانسته از این ظرفیت‌های خداداد استفاده بهینه به عمل آورد. بر همین اساس، عدم شناسایی و بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها علاوه بر این که باعث واگرایی در نظام روابط و مناسبات کشورها به‌ویژه همسایگان جنوبی خلیج فارس می‌گردد. از طرفی ایران را دچار فرسایش ژئوپلیتیکی خواهد کرد. لذا مسئله اصلی این پژوهش را، عدم شناخت عوامل ژئوپلیتیک طبیعی حوزه خلیج فارس و تأثیر آن‌ها بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ایران شکل می‌دهد.

هدف اصلی این مقاله «بررسی تأثیر عوامل ژئوپلیتیک طبیعی بر تدوین راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه خلیج فارس» هست. و همچنین اهداف فرعی تحقیق حاضر عبارتند از: ۱- شناخت مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزای مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی

ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس؛ ۲- شناخت مهم‌ترین عوامل ضعف و قوت طبیعی مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس؛ سؤال اصلی این تحقیق عبارت است از: «عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر بر ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران در حوزه خلیج فارس کدام‌اند؟» همچنین سؤال‌های فرعی تحقیق حاضر عبارتند از: ۱- مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزای مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس کدام‌اند؟ ۲- مهم‌ترین عوامل ضعف و قوت طبیعی مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس کدام‌اند؟ روند این تحقیق به صورت مسئله محور و بر اساس اهداف و سؤال‌ها دنبال شده و از محدود نمودن پژوهش در قالب تدوین فرضیه اجتناب شده است.

مبانی نظری

- پیشینه شناسی:

۱- کاوه اصغری (۱۳۹۷)، در رساله دکتری با عنوان «نقش ژئوپلیتیک خلیج فارس در همگرایی کشورهای ساحلی» به این نتایج دست‌یافته است که این منطقه ژئوپلیتیک در کنار اختلافات بهترین فرصت را برای همکاری ملل ساحلی با یکدیگر فراهم آورده که برای بقای اقتصادی و سیاسی کشورهای منطقه در جهان چندقطبی در حال ظهور که میل به اقتصاد دارد، حیاتی است.

۲- قادر مرزی (۱۴۰۰)، در رساله دکتری با عنوان «تبیین رابطه موقعیت ژئوپلیتیک با سیاست خارجی کشورها: مورد مطالعه جمهوری اسلامی ایران» به این نتایج دست‌یافته است که کشور ایران در اکثر نظریات ژئوپلیتیک از جایگاهی ویژه برخوردار بوده و همواره قدرت‌های بزرگ‌نگاهی ویژه به آن داشته‌اند. اما آنچه مهم است استفاده اثربخش از این موقعیت ویژه در سیاست خارجی کشور برای ارتقاء قدرت ملی است.

۳- اژدر پیری (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «ژئوپلیتیک خلیج فارس: فرصت‌ها و تهدیدهای ج.ا.ایران»، به این نتایج دست‌یافته است که با توجه به سهم زیاد ایران در منطقه، بهترین راه‌کاری که می‌تواند ایران را از مخمصه انزوا که آمریکا به دنبال آن است، رها سازد، بهره‌برداری بهینه از ژئوپلیتیک طبیعی خلیج فارس و برقراری روابط دوستانه با کشورهای همسایه عربی است.

۴- بارانی و همکار (۱۳۹۸)، در مقاله «وزن ژئوپلیتیک جنوب کشور در توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران» به این نتایج دست‌یافته‌اند که منطقه خلیج فارس، مزیت‌های ژئوپلیتیک اقتصادی،

امنیتی، دسترسی ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی برای ایران فراهم نموده است. که بهره‌گیری به‌موقع و صحیح از این ظرفیت‌ها، ایران را قادر خواهد ساخت به‌عنوان وزنه‌ای در سیستم بین‌المللی و جهانی در قرن آتی مطرح نماید.

همان‌طور که تحقیقات انجام‌گرفته نشان می‌دهند تحقیق اول و دوم نقش ژئوپلیتیک خلیج فارس را در همگرایی ساحلی و سیاست خارجی کشورها بررسی نموده‌اند. و مقاله سوم و چهارم به فرصت‌ها و تهدیدهای ژئوپلیتیک خلیج فارس پرداخته‌اند. نوآوری مقاله این است که عوامل ژئوپلیتیک طبیعی خلیج فارس مؤثر در راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران مورد واکاوی قرار داده است.

مفهوم‌شناسی

ژئوپلیتیک: ژئوپلیتیک عبارت است مطالعه روابط قدرت‌ها براساس امکاناتی که محیط جغرافیایی در اختیار می‌گذارد و یا امکاناتی که می‌توان از محیط جغرافیایی گرفت (نوذری، ۱۳۹۶: ۳۵۱). «ژئوپلیتیک درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی است به‌منظور دستیابی به قدرت، به‌نحوی که بتوان در بالاترین سطح، وارد بازی جهانی شد و منافع ملی را حفظ کرد» (Cohen, 1994).

عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی: هرگاه عوامل یک واحد جغرافیایی با مؤلفه‌های قدرت (مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و نظامی) برخورد نماید، تعاملاتی حاصل از این برخورد ایجاد خواهد شد که به‌صورت کنشی و واکنشی، این تعاملات بر سیاست‌ها، راهبردها، برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های یک منطقه یا کشور اثر خواهد گذاشت (بیک، ۱۳۹۷: ۲۶۵).

بسترهای فرصت‌آفرین ژئوپلیتیکی: بسترهای فرصت‌آفرین ژئوپلیتیک عبارت است از ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده؛ به‌طوری که استفاده صحیح و به‌موقع از آن‌ها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف راهبردی کشور می‌شود (بیک بیلندی، ۱۳۹۷، ۲۶۵).

بسترهای تهدیدزای ژئوپلیتیکی: بسترهای تهدیدزای ژئوپلیتیک عبارت است عوامل بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور که موجب کنشی یا ممانعت از دستیابی به اهداف راهبردی در قبال آن کشور می‌شود (همان، ۲۶۵).

قوت ژئوپلیتیکی: قوت ژئوپلیتیک عبارت است از استفاده درست و بهنگام از منابع مادی و معنوی و

قابلیت‌های محیط داخلی که بتواند مزیت برتری نسبت به رقبا ایجاد نماید و منجر به تقویت قدرت

ملی گردد (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۲۵).

ضعف ژئوپلیتیک: عواملی در محیط داخلی هستند که سازمان آن‌ها را ضعیف انجام می‌دهد به طوری که تداوم آن‌ها، زمینه‌های آسیب‌پذیری را افزایش داده و توان عملی سازمان در رقابت و یا تحقق رسالت و چشم‌انداز مطلوب تقلیل می‌یابد، و یا عوامل و شرایط ضعیف داخلی که رفع نکردن آن‌ها موجب افزایش تهدید در محیط خارجی می‌شود (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۲۵).

وزن ژئوپلیتیک: وزن ژئوپلیتیک به معنای ثقل نیروها و عوامل مثبت و منفی مؤثر در قدرت ملی و جمعیت یک کشور یا مکان و فضای جغرافیایی است (حافظ نیا، ۱۳۹۶: ۱۸۴).

عمق راهبردی: مفهوم «عمق راهبردی» برآمده از علم نظامی است که وارد ادبیات روابط بین‌الملل شده است و دلالت دارد بر فاصله بین خط مقدم دفاعی یک کشور و مراکز اصلی صنعتی و جمعیتی آن کشور. عمق راهبردی یک عامل ژئوپلیتیک است که بر توانایی دفاعی یک کشور می‌افزاید و مهاجم احتمالی را با چالش‌های زیادی از جمله در ارتباط با خطوط تدارکاتی مواجه می‌کند. عمق راهبردی رابطه مستقیمی با امنیت ملی دارد (احمدی، ۱۳۹۸: ۲).

کشورهای حوزه خلیج فارس: منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس، دربرگیرنده هشت کشور ایران، عراق، عمان، کویت، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، قطر و بحرین است که هر یک از آن‌ها تلاش دارند با اتخاذ سیاست‌های مختلف و کمک گرفتن از بازیگران قدرتمند، قدرت ملی خویش را افزایش دهند. در این تحقیق، کشورهای حوزه خلیج فارس شامل همه کشورهای یادشده فوق به‌غیر از عراق است (تعریف عملیاتی نگارنده، ۱۴۰۱).

عوامل ژئوپلیتیک طبیعی: از جمله عوامل ژئوپلیتیک می‌توان به جنبه‌های طبیعی، انسانی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، سیاسی، نظامی اشاره کرد. این عوامل ژئوپلیتیک با درجه‌های مختلف تأثیر قابل توجهی بر روند طراحی و اجرای راهبرد دارند (شاملو، ۱۳۹۹: ۸).

موقعیت جغرافیایی: توجه به موقعیت جغرافیایی شناخت ما را به ضعف و قوت کشور بیشتر می‌کند و در اتخاذ خط‌مشی سیاسی کمک می‌کند به رفع کمبودها پرداخته و از امکانات موجود، حداکثر بهره‌برداری را بنماییم. لذا عدم توجه به درک موقعیت جغرافیایی، گسترش وسیع مشکلات ژئوپلیتیک را به همراه خواهد داشت (میرحیدر و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۴).

موقعیت دریایی: موقعیت دریایی کشورها در قالب موقعیت ساحلی و فراساحلی (اقیانوسی) واجد پتانسیل‌های جغرافیایی و طبیعی است که بر اقتصاد ساحلی و اقتصاد ملی کشورها تأثیر می‌گذارد. دسترسی به دریا، آب‌های آزاد بین‌المللی و شبکه‌های ارتباطی، همراه با خط ساحلی ممتد، هموار و شکستگی‌های ساحلی بر ایجاد و توسعه ارتباطات، صنایع دریایی و افزایش تولید ناخالص داخلی یک کشور اثربخش است (الله‌وردی زاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۷).

نقش سواحل: به همان اندازه که دریا برای کشورها ارزش و اهمیت دارد. داشتن سواحل طولانی و مناسب، مهم‌تر است. سواحل زیربنای توسعه ساحلی و استفاده از منابع دریا هستند، زیرا تمامی زیرساخت‌های فعالیت‌های دریایی وابسته به ساحل است. زیرا سواحل پل ارتباطی خشکی به دریا و بالعکس هستند. بر همین اساس، عمده زیرساخت‌های حیاتی، مهم، خدماتی، فرودگاهی، رفاهی، دفاعی، آموزشی، تجاری، حمل‌ونقل ترکیبی و صنایع دریایی و صنعت گردشگری بین خشکی و دریا در سواحل یا بافاصله منطقی از سواحل تأسیس می‌شوند و این ارزش و اهمیت ساحل را نشان می‌دهد (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۵۷). با ایجاد چرخه‌های قابلیت ساز در سواحل، می‌توان از سواحل به‌عنوان دروازه طلایی کشور برای ارتباط مستقیم با دریاهای آزاد و بهره‌مندی از منافع دریا با احیاء و توسعه قدرت دریایی بهره‌برد (سیاری، ۱۳۹۶: ۱۱). ایران سواحل طولانی و مناسب خلیج فارس را نسبت به همسایگان عربی خود در اختیار دارد (جدول ۱).

جدول ۱: طول ساحل کشورهای پیرامون خلیج فارس

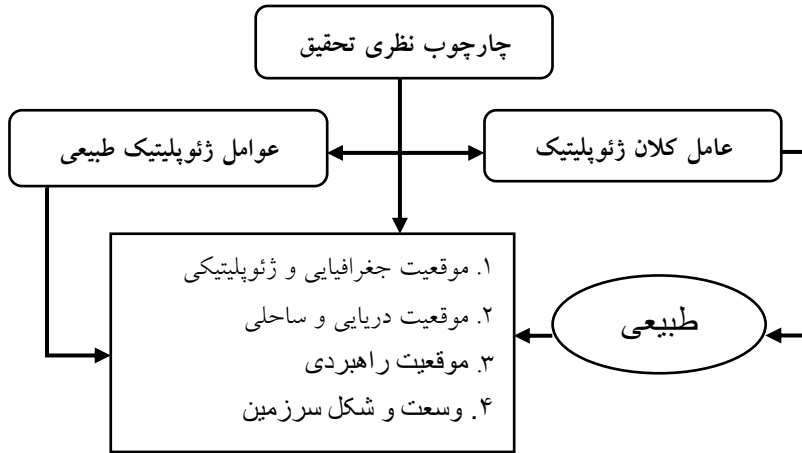
کشور	ایران	امارات	عربستان	قطر	کویت	بحرین	عراق	عمان
طول ساحل (KM)	۲۴۴۰	۱۳۱۸	۸۴۰	۵۶۳	۴۹۹	۱۶۱	۵۸	۵۱
طول ساحل به درصد	۴۱/۱۵	۲۲/۲۲	۱۴/۱۶	۹/۴۹	۸/۴۱	۲/۷۱	۹/۷	۸/۶

(حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۱۷)

وسعت و شکل سرزمین: وسعت با توجه به جمعیت و چگونگی پراکندگی آن، موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های فیزیکی سرزمین (آب‌وهوا، ناهمواری و منابع طبیعی) می‌تواند معیاری برای قدرت باشد؛ (میرحیدر، ۱۳۹۸: ۱۳۷). شکل یکی از ویژگی‌های جغرافیایی کشور است که بر کارکرد و روابط بین‌المللی آن می‌تواند تأثیر داشته باشد. اهمیت واحد سرزمینی از جهت فاصله‌ای است که میان دورترین نقاط پیرامون و مرکز جغرافیایی کشور وجود دارد (همان، ۱۴۲).

چارچوب نظری تحقیق

با بهره‌گیری از پیشینه‌های پژوهش‌های ذکر شده و مبنا قرار دادن نظر دکتر حافظ نیا درباره عوامل طبیعی ژئوپلیتیک و مد نظر قرار دادن محدوده این تحقیق، چارچوب نظری این تحقیق مطابق شکل (۱) می‌باشد.

شکل ۱: چارچوب نظری تحقیق

محیط‌شناسی

(۱) محیط‌شناسی ژئوپلیتیک طبیعی ج.ا.ایران

عوامل ژئوپلیتیک طبیعی ج.ا.ایران به‌طور خلاصه به شرح جدول ۲ می‌باشد:

جدول ۲: عوامل ژئوپلیتیک طبیعی ج.ا.ایران

<p>این دریا در شمال باختری به دو کشور عراق و کویت محدود می‌شود و در کرانه‌های جنوبی آن قسمت از خاک عربستان سعودی و شبه‌جزیره قطر و سرزمین ابوظبی واقع‌اند و خاور و جنوب خاوری آن با خاک شبه‌جزیره راس‌المسندم مجاور بوده از سوی شمال خاوری به آب‌های دریای عمان ختم می‌گردد (مجتهد زاده، ۱۳۹۶، ۲۸). موقعیت جغرافیایی ایران ترکیبی از موقعیت‌های چندگانه‌ی گذرگاهی، حائل، ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوراهبردی است. ترکیب موقعیت‌های فوق، وضعیتی ممتاز، حساس و درعین‌حال خطرناک را ایجاد کرده است. این وضعیت از یک‌سو متضمن امنیت، ثبات و توسعه‌ی اقتصادی است و از طرف دیگر دربردارنده‌ی ناامنی، بی‌ثباتی و عقیم‌گذاردن فرصت‌ها و ظرفیت‌هاست؛ (نوذری، ۱۳۹۶: ۱۷۳). اهمیت ژئوپلیتیک خلیج‌فارس به خاطر سه عامل موقعیت راهبردی، بازار صدور کالا و تجهیزات نظامی و وجود ذخایر نفت و گاز است (نجاتی منفرد، ۱۳۹۷: ۱۸۱). ایران طولانی‌ترین و مناسب‌ترین سواحل را در کرانه شمالی خلیج‌فارس دارد و پل ارتباطی سه قاره آسیا، آفریقا و اروپاست. و از موقعیت ارتباطی مناسب در سطح منطقه و جهان برخوردار است. بنابراین هر نوع واقعه‌ای که در این قاره‌ها رخ می‌دهد و با روابط سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی بین این سه قاره به‌گونه‌ای بر ایران تأثیر خواهد گذاشت (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۷۸). گذرگاه هرمز، علاوه بر نقش نظامی پراهمیتی که دارد، با پیدایش استراتژی انرژی، در ژئوپلیتیک نفت، به مهره‌ی بدون جایگزین تبدیل‌شده است. همچنین جزایر واقع در خلیج‌فارس به‌خصوص جزایر سه‌گانه تنب بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی که به‌طورکلی در اختیار ایران است (عزتی، ۱۳۹۷: ۱۷۷).</p>	<p>موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک</p>
---	-------------------------------------

موقعیت راهبردی	<p>ایران بین دو منطقه‌ی مهم دریای خزر و خلیج فارس (دو حوزه بزرگ انرژی جهان)، از سالیان دور به‌عنوان پل ارتباطی غرب به شرق و کریدور شمال به جنوب و مسیر طبیعی تجارت بین‌المللی نقش‌آفرین بوده است (حسن پور، ۱۴۰۱: ۹۸). در خلیج فارس حدود ۹۰ جزیره کوچک و بزرگ وجود دارد که ۳۴ جزیره آن متعلق به ایران است. از این تعداد، ۱۷ جزیره از نظر حاکمیت بر آبراه بین‌المللی تنگه هرمز و کنترل آن و هم‌چنین کنترل تردد ناوگان‌های نظامی و تجارت بین‌المللی دارای اهمیت ژئوپلیتیکی و راهبردی هستند. (رستمی و کارآموزیان، ۱۳۹۸: ۳۷-۳۶). مؤلفه‌های وضع طبیعی و موقعیت جغرافیایی خلیج فارس، ذخایر عظیم نفت و گاز، بازار مصرف و نقش فرهنگی و ایدئولوژیکی، باعث اهمیت راهبردی و تاریخی منطقه خلیج فارس شده است (نامی و دیگران، ۱۳۹۸: ۵).</p>
وسعت و شکل سرزمین	<p>کشور ایران بیش از ۱/۶۴۸/۱۹۵ کیلومتر مربع وسعت دارد و سومین کشور پهناور آسیای جنوب غربی است. وسعت نسبتاً زیاد و شکل خاص سرزمین ایران موجب گردیده انواع شکل‌های مختلف در مرزهای مشترک با همسایه‌ها (مرزهای محذب، مقعر، آب‌خاکی) وجود داشته باشد. شکل ایران به‌مثابه موازای الاضلاع ناموزون است (شاملو، ۱۳۹۹: ۱۰۱). ایران در تقسیم‌بندی هندسی کشورها، جزء کشورهای دایره‌ای است که نقش فوق‌العاده‌ای در سرنوشت سیاسی و کیفیت اعمال قدرت مرکزی بر پهنه کشور دارد. ایران مساحت نسبتاً بزرگ دارد به همین دلیل دارای عمق راهبردی بهتری است. از طرفی در توزیع و تراکم جمعیت به‌منظور کیفی بخشی آن برای تولید در صنایع و کشاورزی مناسب به نظر می‌رسد و می‌تواند در مقابل حملات احتمالی ساده‌تر مقاومت کند (حسن پور، ۱۴۰۱: ۹۸).</p>

(۲) محیط‌شناسی کشورهای جنوب خلیج فارس

عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی کشورهای جنوب خلیج فارس به تفکیک کشورها و به‌به‌طور خلاصه به شرح جداول (۳) تا (۷) است:

جدول ۳: عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی کشور عربستان

موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی	<p>عربستان بخش بزرگی از شبه‌جزیره عربستان است (حدود ۸۵ درصد) که در منطقه آسیای جنوب غربی واقع شده است. این کشور از شمال به کویت، عراق و اردن، از شرق به خلیج فارس، قطر و امارات متحده عربی، از غرب به دریای سرخ و از جنوب به کشورهای عمان و یمن محدود است. عربستان با دسترسی به خلیج فارس و دریای سرخ، داشتن بخش اعظم ذخایر نفتی جهان و واقع شدن کعبه به‌عنوان قبله‌گاه مسلمین جهان، این کشور را در موقعیتی جدا از کشورهای دیگر منطقه خلیج فارس قرار داده است. چنین ویژگی‌هایی به عربستان سعودی این امکان را داده تا نفوذ سیاسی خود را در کشورهای حوزه خلیج فارس و دیگر کشورهای اسلامی گسترش دهد.</p>
موقعیت	<p>ویژگی‌های جغرافیایی، عوامل دینی، فرهنگی، سیاسی و وضعیت خوب اقتصادی، کشور عربستان را از اهمیتی راهبردی در منطقه و جهان برخوردار ساخته است (حسن پور، ۱۴۰۱: ۱۴۴). موقعیت بی‌بدیل عربستان سعودی و دسترسی این کشور به دریای سرخ و خلیج فارس موقعیت راهبردی و ژئواکونومی</p>

<p>خاص به این کشور بخشیده است. علاوه بر آن، عربستان با داشتن ذخایر نفتی جهان و با عبور لوله‌های نفت و گاز سایر کشورهای مجاور به بندرهای خود، نقش یک پل ارتباطی برای راهبرد انرژی را بازی می‌کند (عزتی، ۱۳۹۸: ۹۹).</p>	
<p>عربستان سعودی ۲۲۴۰۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت (۸۶۴۸۶۹ مایل مربع) دارد (شاملو، ۱۳۹۹: ۸۴) شکل هندسی مرزهای این کشور به‌مثابه یک مستطیل ناموزون است (صفوی، ۱۳۹۳: ۴۷۰).</p>	<p>وسعت و شکل</p>

جدول ۴: عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی کشور امارات متحده عربی

<p>کشور امارات متحده عربی در جنوب غربی آسیا واقع شده است. از شمال به خلیج فارس و کشور ایران، از شرق به کشور عمان و دریای عمان، از جنوب و غرب به عربستان سعودی محدود می‌گردد. (نوذری، ۱۳۹۶: ۲۳۵). این کشور با داشتن ذخایر عظیم نفت و گاز و بزرگ‌ترین کارخانه تولید آلومینیوم در منطقه، برخوردار از تعداد نسبتاً زیادی جزایر و سواحل طولانی در خلیج فارس و با داشتن بندرهای بزرگ، مجهز به دستگاه‌های پیشرفته جابجایی کالا و اسکله‌های عظیم ویژه پهلو گرفتن شناورهای گول‌پیکر از جمله ناوهای هواپیمابر، دارای اهمیت ژئوپلیتیکی فراوانی در منطقه خلیج فارس است (معاونت اطلاعات اجا، ۱۳۹۵: ۲۱).</p>	<p>موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی</p>
<p>قرار گرفتن کشور امارات در کنار تنگه راهبردی هرمز و هم‌چنین با واقع شدن در نزدیکی سطح تماس اهداف دو قدرت برّی و بحری به‌عنوان کانون بخش مرکزی ریملند، از اهمیت راهبردی فراوانی برخوردار می‌باشد. به‌طور کلی کشور امارات به دلیل داشتن تسهیلات بندری همچون ابوظبی، دوی و بالاتر از همه بندر جبل علی و ذخایر عظیم نفت و گاز و قرار گرفتن در مسیر انتقال انرژی موردنیاز جهان غرب و واقع شدن در مجاورت تنگه هرمز، یکی از مهم‌ترین مناطق اقتصادی، سیاسی و راهبردی جهان محسوب می‌گردد (معاونت اطلاعات راهبردی سپاه، ۱۳۹۲: ۲).</p>	<p>موقعیت راهبردی</p>
<p>وسعت این کشور ۸۳/۶۰۰ کیلومتر مربع است (صفوی، ۱۳۸۰: ۲۶۶ - ۲۶۵). از نظر شکل ظاهری، کشور امارات متحده عربی تقریباً شبیه شکل دوزنقه‌ای است که طول اضلاع آن به‌طور نسبی بدین شرح می‌باشد (نوذری، ۱۳۹۶: ۱۴۷).</p>	<p>وسعت و شکل سرزمین</p>

جدول ۵: عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی کشور عمان

<p>سرزمین عمان به‌صورت یک کمربند ساحلی در حدفاصل بین صحرای ربع‌الخالی و دریای عرب قرار گرفته است (نوذری، ۱۳۹۴: ۲۲۳). این کشور چند جزیره کوچک و بزرگ در دهانه تنگه هرمز و دریای عرب دارد که جزیره مصیره یکی از بزرگ‌ترین آن‌ها محسوب می‌شود. جزیره موصوف از گذشته‌های دور پایگاه نظامی انگلیس بود و سپس از طرف انگلستان در اختیار ایالات متحده آمریکا قرار گرفت (صفوی، ۱۳۹۳: ۲۶۸).</p>	<p>موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی</p>
---	--------------------------------------

موقعیت راهبردی	اهمیت راهبردی عمان یکی به دلیل قرار گرفتن در کرانه جنوبی تنگه هرمز است. دیگر این که این کشور در غرب اقیانوس هند قرار گرفته و جزایر راهبردی مانند جزیره مصیره و جزایر کوریا موری را در اختیار دارد. اهمیت راهبردی شبه جزیره مسندم به دلیل مشرف بودن بر تنگه هرمز و خطوط کشتیرانی بین‌المللی است (نوذری، ۱۳۹۶: ۲۲۵).
سرمزین وسعت و شکل	کشور عمان با ۳۰۹/۵۰۰ کیلومترمربع وسعت شامل شبه جزیره مسندم و سرزمین اصلی عمان و چند جزیره کوچک می‌باشد. دره میرحیدر کشور عمان را از نظر شکل در قالب کشورهای پاره‌پاره قلمداد می‌نماید (همان، ۱۴۱: -۱۴۰).

جدول ۶: عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی کشور قطر

موقعیت ژئوپلیتیکی جغرافیایی و	قطر یکی از کشورهای کوچک و تازه تأسیس خلیج فارس به حساب می‌آید. این کشور در جنوب غربی آسیا و در سواحل جنوبی خلیج فارس، واقع شده است. از جنوب به خاک عربستان و امارات متحده عربی و از سه طرف دیگر به آب‌های خلیج فارس محدود می‌گردد. این کشور به جز شبه جزیره اصلی، شامل تعدادی جزیره کوچک نیز هست که تنها برای استخراج نفت و گاز به کار می‌آید و خالی از سکنه هستند. قطر حدود ۲۵۰ کیلومتر مرز آبی با ایران دارد (عالی شاهی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۲).
موقعیت راهبردی	قرار گرفتن قطر در قلب حوزه خلیج فارس و همسایگی با کشورهای مهم منطقه، کشف نفت و برخورداری از منابع سرشار گاز، به لحاظ اقتصادی و سیاسی، به قطر موقعیت راهبردی بخشیده است. به طوری که قطر پس از روسیه و ایران بزرگ‌ترین ذخایر گاز طبیعی در جهان دارد (رجبی و همکار، ۱۳۹۷: ۷۶).
سرمزین وسعت و شکل	مساحت قطر ۱۱۵۸۶ هزار کیلومترمربع (۱/۱۴۴ مساحت ایران) و تقریباً معادل استان قم است که در حدود ۱۶۰ کیلومتر طول و بین ۵۵ تا ۹۰ کیلومتر عرض دارد. و شکل آن مانند زبانی است که از خشکی بیرون آمده و در داخل آب‌های دریا پیشروی کرده است. (نامی و همکار، ۱۳۹۷: ۹۳).

جدول ۷: عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی کشور بحرین

موقعیت ژئوپلیتیکی جغرافیایی و	کشور کنونی بحرین از ۳۵ جزیره در سواحل شرقی عربستان سعودی تشکیل شده است و مساحتی در حدود ۶۹۱ کیلومترمربع دارد. بحرین در جنوب غربی آسیا، بین ۲۶ درجه شمالی و ۵۰ درجه و ۳۳ دقیقه طول شرقی واقع شده است (حافظ نیا، ۱۳۹۸: ۱۲۴). بحرین دارای موقعیتی راهبردی است. قرار گرفتن این کشور در کرانه‌های جنوبی خلیج فارس، منزلت ژئوپلیتیکی این کشور و اهمیت آن را برای بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی افزایش داده است (همان، ۸۷).
موقعیت راهبردی	مجمع‌الجزایر بحرین در یکی از راهبردی‌ترین نقاط خلیج فارس قرار گرفته و موقعیت آن به گونه‌ای است که در اختیار داشتن آن برتری نظامی فوق‌العاده‌ای ایجاد می‌کند. بنابراین، یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های نظامی امریکا در منطقه در این کشور است (حافظ نیا، ۱۳۹۸: ۱۲۴).

سرمزین وسعت و شکل	سرمزین بحرین از سه جزیره اصلی منامه، محرق و ستره تشکیل شده است و ۷۶۰ کیلومترمربع مساحت دارد. که از کوچکترین استان ایران هم کوچکتر است. این کشور از لحاظ شکل سرمزین در زمره کشورهای طویل (دراز) قرار می‌گیرد (همان، ۱۲۷).
----------------------	--

جدول ۸: عوامل ژئوپلیتیک طبیعی کشور کویت

ژئوپلیتیک موقعیت جغرافیایی و	موقعیت جغرافیایی کویت و هم‌مرزی با کشورهای بزرگ منطقه مانند، ایران، عربستان سعودی، عراق بحث پایداری و امنیت را یکی از دغدغه‌های اصلی حکمرانان این کشور درآورده است. کویت با وجود وسعت کم، یکی از بزرگترین کشورهای تولیدکننده نفت جهان است (ارسیا، بابک و همکار، ۱۳۹۸: ۳۷۷).
راهبردی موقعیت	کویت دارای موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک بسیار حساسی است. این کشور در مقایسه با عربستان، کشور بسیار کوچکی است.
سرمزین شکل و وسعت	وسعت این کشور ۱۷۸۲۰ کیلومترمربع بوده، درحالی‌که وسعت عربستان، ۱۲۰ برابر وسعت کویت است. به این ترتیب کویت فاقد عمق راهبردی است (شاملو، ۱۳۹۹: ۱۸۳).

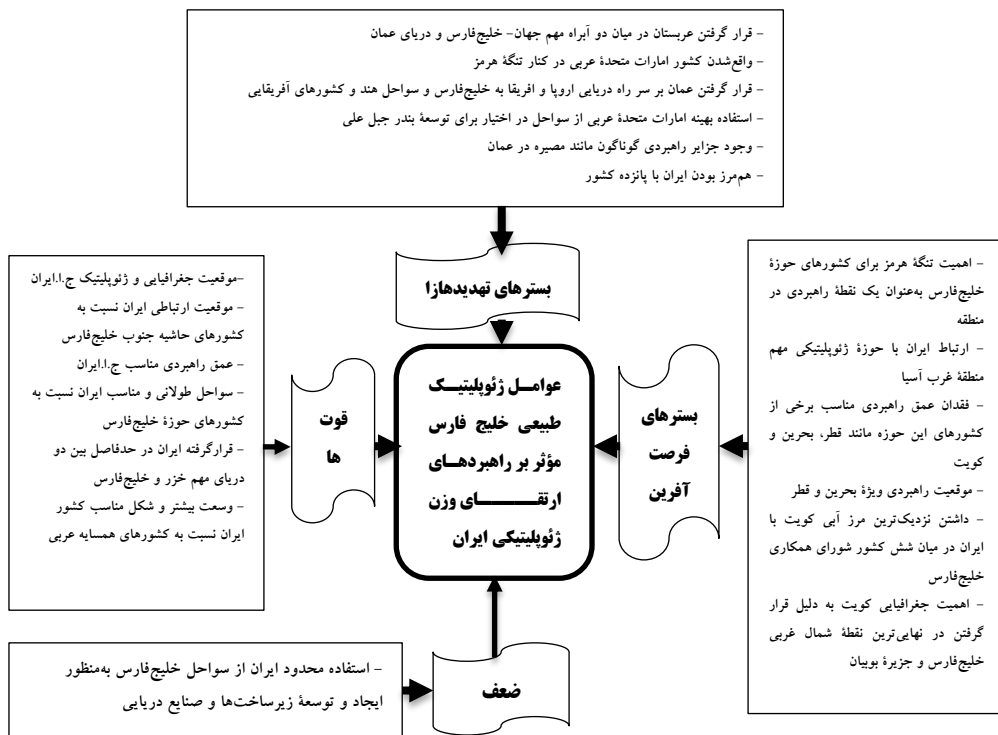
مصاحبه‌های انجام شده با خبرگان در مورد تأثیر عوامل طبیعی ژئوپلیتیک خلیج فارس بر تدوین راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیک

- وجود جزایر متعدد و راهبردی ایران در خلیج فارس؛
- قرار گرفتن تنگه هرمز یکی از مهم‌ترین تنگه‌های راهبردی جهان در خلیج فارس؛
- موقعیت جغرافیایی راهبردی، ژئوپلیتیک، ژئواستراتژیکی و ارتباطی مناسب با کشورهای همسایه، منطقه و جهان (دانش آشتیانی، ۱۴۰۰).
- تعداد جزایر ایران در خلیج فارس و اشرافیت جزایر (لارک، قشم و هنگام) به تنگه راهبردی هرمز (بیک بیلندی، ۱۳۹۹).
- وجود کرانه‌ها و پس کرانه‌های شمالی و اتکای به فضای جغرافیای داخلی در بعد اقتصادی از قوت‌های بُعد ژئوپلیتیک طبیعی خلیج فارس محسوب می‌شود (رومینا، ۱۴۰۰).
- برخورداری ایران از وسعت بیشتر و شکل مناسب نسبت به سایر کشورهای جنوب خلیج فارس
- دسترسی ایران به اقیانوس هند و آب‌های بین‌المللی (ریباز، ۱۴۰۱).
- برتری‌های ژئوپلیتیک کشور ایران (نسبت به سایر کشورهای پیرامونی خلیج فارس) نظیر جمعیت، وسعت، تسلط بر مناطق حساس و استراتژیکی، عمق راهبردی کشور در داخل و خارج (بیک بیلندی، ۱۳۹۹).

- ایران سواحل مناسب جهت توسعه بندرها، و قدرت دریایی در اختیار دارد. اما شرط لازم آن است که بتواند از این قابلیت و قوت در رقابت‌ها استفاده نماید (سیاری، ۱۴۰۰).

مدل مفهومی تحقیق

نظر به اطلاعات گردآوری شده در قالب مدارک (اسناد و مدارک و مصاحبه با خبرگان)، مدل مفهومی عوامل طبیعی ژئوپلیتیک خلیج فارس مؤثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ایران به تعداد ۲۰ عامل در قالب کلان عوامل چهارگانه (بستر فرصت‌آفرین، بستر تهدیدزا، قوت و ضعف) به شرح زیر و مطابق شکل ۲ ترسیم شده است.

شکل ۲: مدل مفهومی تحقیق

روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی-توسعه‌ای و روش این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. همان‌طور که گفته شد در این تحقیق ارتقای وزن ژئوپلیتیکی به‌عنوان متغیر تابع، عوامل ژئوپلیتیک طبیعی خلیج فارس به‌عنوان متغیر مستقل هستند. جامعه آماری در این پژوهش کلیه صاحب‌نظران در حوزه راهبردی،

روابط بین الملل و ژئوپلیتیک به‌ویژه در حوزه‌ی خلیج فارس در سطح نیروهای مسلح (جایگاه ۱۸ به بالا) و دستگاه‌های کشوری و مراکز دانشگاهی که دارای بالاترین مدرک و رتبه تحصیلی علمی و نظامی دکتری و کارشناسی ارشد (با تأکید بر مدرک دکتری) و سابقه خدمت در مشاغل مرتبط با موضوع پژوهش هستند. بنابراین جامعه آماری این تحقیق با ویژگی‌های تعیین شده شامل ۱۳۰ نفر هستند که به علت تعدد آن‌ها و در دسترس نبودن همگی، اقدام به نمونه‌گیری شده و حجم نمونه با بهره‌گیری از فرمول کوکران به تعداد ۴۰ نفر تعیین گردید که به روش تصادفی ساده این نمونه‌گیری به عمل آمده است. روش‌های گردآوری اطلاعات، مطالعه‌ی کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی شامل پرسشنامه است. در ضمن برای تعیین روایی محتوایی از ضریب لاوشه (GVR) استفاده شده است. نظر به اینکه تعداد خبرگان برای این ارزیابی ۴۰ نفر مشخص گردید به‌منظور روایی بالا، مقدار قابل قبول ضریب بالاتر از ۰/۷ مورد توجه قرار گرفت در کل برابر محاسبات انجام شده، تمام ۲۰ عامل پرسشنامه تأیید گردید. پس از تأیید عوامل، پرسشنامه بین جامعه آماری ۴۰ نفر (با مدنظر قرار دادن ویژگی‌های جامعه آماری) توزیع گردید. برای پایایی پرسشنامه نیز از آلفای کرون باخ استفاده شده است. هرچه آلفای کرون باخ به یک نزدیک باشد پایایی بیشتر است.

جدول ۹: مقدار ضریب پایایی محاسبه شده

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.886	20

با توجه به اینکه مقدار ضریب آلفا کرونباخ به دست آمده بیشتر از ۰/۷۵ است لذا گویه‌های پرسشنامه مورد استفاده از قابلیت اطمینان لازم برای ادامه تحقیق برخوردار بوده است. از روش آمارهای توصیفی و استنباطی و نرم افزار SPSS22 در تحلیل داده‌ها استفاده گردید. همچنین عمده‌ترین عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر بر راهبردهای ارتقای وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران در خلیج فارس با بهره‌گیری از آزمون خی دو، تعیین سطح معناداری (ضریب اطمینان ۹۵٪ با خطای حداکثر زیر ۵٪) احصاء شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

الف: تجزیه و تحلیل کمی

(۱) تحلیل‌های جمعیت شناختی

در قسمت سؤال‌های جمعیت‌شناسی، اطلاعات توصیفی مربوط به مشخصات جامعه نمونه با سه سؤال (سطح تحصیلات، سابقه خدمتی و جایگاه سازمانی) مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. فراوانی و

درصد مربوط به جایگاه خدمتی پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد که ۸۰ درصد از آن‌ها در جایگاه سرتیپی و بالاتر شاغلند (معادل آن در سازمان‌های کشوری ۳۳ نفر) و ۷۷/۵ درصد از جامعه نمونه آماری (۳۱ نفر)، دارای تحصیلات دکتری و ۹۰ درصد جامعه نمونه آماری (۳۶ نفر)، دارای سن خدمتی بالاتر از ۲۶ سال دارند. لذا جامعه نمونه روایی بالایی جهت پاسخگویی به سؤالات مطروحه دارند.

جدول ۱۰: تحلیل داده‌های شناسایی نمونه آماری

جایگاه سازمانی	فراوانی	سابقه خدمتی	فراوانی	سطح تحصیلات	فراوانی
سپهبدی	۲	بالای ۳۰ سال	۱۴	دکتری	۳۱
سرلشکری	۶	۲۶-۳۰ سال	۲۰	کارشناس ارشد	۹
سرتیپی	۱۵	۲۲-۲۶ سال	۴		
سرتیپ دوم	۸	۱۸-۲۲ سال	۲		
معاون	۵				
مدیرکل	۴				
جمع	۴۰ نفر	جمع	۴۰ نفر	جمع	۴۰ نفر

(۲) تحلیل‌های استنباطی

الف- تحلیل پرسشنامه اول

از جامعه نمونه آماری، در پرسشنامه اول پرسیده شده که آیا این عامل به‌عنوان یک عامل طبیعی ژئوپلیتیک بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در خلیج فارس مؤثر است؟ که در پرسشنامه اول، همه ۲۰ عامل احصاء شده از ادبیات تحقیق و پاسخ‌دهندگان مورد تأیید قرار گرفته است.

ب- تحلیل پرسشنامه دوم

برای پاسخ به سؤال اصلی تحقیق مبنی بر تبیین عوامل طبیعی ژئوپلیتیک مؤثر بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در خلیج فارس، در قالب پرسشنامه دوم بین ۴۰ نفر از خبرگان توزیع گردید. و با بهره‌گیری از روش‌های آماری توصیفی، استنباطی و آزمون «خی‌دو» عوامل طبیعی ژئوپلیتیک مؤثر بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در خلیج فارس تجزیه و تحلیل شد که به ترتیب میانگین هر یک از عوامل ارائه گردیده است. در ادامه نسبت به استانداردسازی و مشخص نمودن میانگین کل از بین همه عوامل و تعیین عدد شاخص اقدام شد. و عواملی که دارای میانگین زیر شاخص مزبور بودند و بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران تأثیر کمتری داشتند، حذف گردیدند (جدول ۱۱).

جدول ۱۱: عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر بر ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه خلیج فارس

سطح معناداری	مقدار کمی دو	میانگین	فراوانی مشاهده شده					عوامل ژئوپلیتیک طبیعی	شماره عامل
			کلی	۶	منوسط	زیاد	کلی زیاد		
۰/۰۰	۳۵/۱	۴/۹۵	.	.	.	۲	۳۸	موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک ج.ا.ایران	N1
۰/۰۰	۲۸/۹	۴/۹۳	۰	۰	۰	۲	۳۷	موقعیت ارتباطی ایران نسبت به کشورهای حاشیه جنوب خلیج فارس	N2
۰/۰۰	۲۵/۶	۴/۹۰	۰	۰	۰	۴	۳۶	عمق راهبردی مناسب ج.ا.ایران	N3
۰/۰۰	۴۰/۵۵	۴/۷۸	۰	۰	۱	۷	۳۲	برخورداری ایران از طولانی ترین و مناسب ترین سواحل نسبت به کشورهای حوزه خلیج فارس	N4
۰/۰۰	۳۱/۴	۴/۶۵	۰	۰	۴	۶	۳۰	قرارگرفته ایران در حدفاصل بین دو دریای مهم خزر و خلیج فارس	N5
۰/۰۰	۳۱/۴	۴/۶۰	۰	۰	۴	۶	۳۰	استفاده محدود ایران از سواحل خلیج فارس به منظور ایجاد و توسعه زیرساخت ها و صنایع دریایی	N6
۰/۰۰	۲۴/۲	۴/۵۵	۰	۰	۶	۶	۲۸	هم مرز بودن ایران با پانزده کشور	N7
۰/۰۰	۲۹/۴۵	۴/۵۰	۰	۰	۹	۲	۲۹	وسعت بیشتر و شکل مناسب کشور ایران نسبت به کشورهای همسایه عربی	N8
۰/۰۰	۲۵/۵۵	۴/۴۸	۰	۰	۹	۳	۲۸	قرار گرفتن عربستان در میان دو آبراه مهم جهان- خلیج فارس و دریای عمان	N9
۰/۰۰	۱۸/۲	۴/۴۵	۰	۰	۸	۶	۲۶	واقع شدن کشور امارات متحده عربی در کنار تنگه هرمز	N10
۰/۰۰	۲۲/۸۵	۴/۴۳	۰	۰	۱۰	۳	۲۷	قرار گرفتن عمان بر سر راه دریایی اروپا و آفریقا به خلیج فارس و سواحل هند و کشورهای آفریقایی	N11
۰/۰۰	۲۰/۴۵	۴/۳۸	۰	۰	۱۱	۳	۲۶	طول زیاد و مناسب بودن سواحل ایران نسبت به سایر کشورهای جنوب خلیج فارس	N12
۰/۰۰	۱۷/۱۵	۴/۳۵	۰	۰	۱۱	۴	۲۵	اهمیت تنگه هرمز برای کشورهای حوزه خلیج- فارس به عنوان یک نقطه راهبردی در منطقه	N13
۰/۰۰	۱۹/۸۵	۴/۳۰	۰	۰	۱۳	۲	۲۵	ارتباط ایران با حوزه ژئوپلیتیکی مهم منطقه غرب آسیا	N14
۰/۰۰	۳۱/۴	۴/۲۳	۰	۴	۸	۳	۲۵	فقدان عمق راهبردی مناسب برخی از کشورهای این حوزه مانند قطر، بحرین و کویت	N15

۰/۰۰	۳۱/۸	۴/۱۸	۰	۵	۸	۲	۲۵	اهمیت جغرافیایی کویت به دلیل قرار گرفتن در نهایی‌ترین نقطه شمال غربی خلیج فارس و جزیره بوییان	N16
۰/۰۰	۲۷/۴۰	۴/۱۵	۰	۵	۸	۳	۲۴	موقعیت راهبردی ویژه بحرین و قطر	N17
۰/۰۰	۴۲/۲۵	۴/۰۸	۱	۶	۶	۳	۲۴	داشتن نزدیک‌ترین مرز آبی کویت با ایران در میان شش کشور شورای همکاری خلیج فارس	N18
۰/۰۰	۴۱/۲۵	۴/۰۵	۲	۶	۵	۳	۲۴	استفاده بهینه امارات متحده عربی از سواحل در اختیار برای توسعه بندر جبل علی	N19
۰/۰۰	۳۶	۳/۹۸	۵	۲	۵	۵	۲۳	وجود جزایر راهبردی گوناگون مانند مصیره در عمان	N20

در ادامه، به منظور تعیین وضعیت نقش‌های چهارگانه (قوت، ضعف، فرصت، تهدید)، تعداد ۲۰ عامل ژئوپلیتیکی احصاء شده در حوزه خلیج فارس که مورد تأیید خبرگان قرار گرفت. در مرحله اول از جامعه نمونه آماری سؤال شد که: «آیا این عوامل تحت کنترل نظام ج.ا.ایران است؟» و در مرحله دوم، سؤال شد: «آیا عوامل مدنظر، دارای اثر مثبت است یا منفی؟»، لذا پس از دریافت نظر جامعه نمونه آماری، به منظور حصول اطمینان از معنی‌داری پاسخ و تأییدیه خبرگان، از آزمون دو جمله‌ای (بینومیال) استفاده گردید. که پس از دو مرحله آزمون دو جمله‌ای (بینومیال) عوامل ژئوپلیتیک طبیعی محیط مورد مطالعه، در نهایت وضعیت نقش‌های چهارگانه مؤثر بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی در حوزه خلیج فارس به شرح جدول ذیل مشخص گردید.

جدول ۱۲: عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی مؤثر محیطی حوزه خلیج فارس مورد تأیید خبرگان

عوامل محیطی	عوامل داخلی		عوامل خارجی	
	قوت‌ها	ضعف‌ها	فرصت‌ها	تهدیدها
تعداد	۷	۱	۶	۶
جمع	۸		۱۲	

پس از احصاء عوامل محیطی (جدول ۱۲) و آنالیز داده‌های پرسشنامه دوم، از دید جامعه نمونه آماری عوامل N4 و N13 و N14 مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و عوامل N7 و N9 و N10 مهم‌ترین بسترهای تهدیدزای عامل ژئوپلیتیک طبیعی و عوامل N1 و N2 و N3 مهم‌ترین عوامل قوت ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر و نقش‌آفرین بر تدوین راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در خلیج-فارس ج.ا.ایران بوده و معنادار شده‌اند. پس از انجام محاسبات توزیع فراوانی و محاسبه آزمون «خی-

دو، عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران در خلیج-فارس، به ترتیب میانگین به شرح جدول (۱۳) اولویت بندی گردیدند:

جدول ۱۳: عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران در حوزه خلیج-فارس برحسب وزن و اولویت میانگین

ردیف	عوامل طبیعی	میانگین	وزن
۱.	موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک ج.ا.ایران	۴/۹۵	۰۵۵۶۸٪
۲.	تسلط و کنترل تنگه هرمز توس ج.ا.ایران از طریق جزیره هرمز و لارک	۴/۹۳	۰۵۵۴۵٪
۳.	عمق راهبردی مناسب ج.ا.ایران	۴/۹۰	۰۵۵۱۱٪
۴.	برخوردراری ایران از طولانی ترین و مناسب ترین سواحل نسبت به کشورهای حوزه خلیج فارس	۴/۷۸	۰۵۳۷۶٪
۵.	قرارگرفتن ایران در حدفاصل بین دو دریای مهم خزر و خلیج فارس	۴/۶۵	۰۵۲۳۰٪
۶.	مالکیت ایران بر سه جزیره حساس تنب بزرگ، کوچک و بو موسی	۴/۶۰	۰۵۱۷۴٪
۷.	هم مرز بودن ایران با پانزده کشور	۴/۵۵	۰۵۱۱۸٪
۸.	وسعت بیشتر و شکل مناسب کشور ایران نسبت به کشورهای همسایه عربی	۴/۵۰	۰۵۰۶۱٪
۹.	قرار گرفتن عربستان در میان دو آبراه مهم جهان- خلیج فارس و دریای عمان	۴/۴۸	۰۵۰۳۹٪
۱۰.	واقع شدن کشور امارات متحده عربی در کنار تنگه هرمز	۴/۴۵	۰۵۰۰۵٪
۱۱.	قرار گرفتن عمان بر سر راه دریایی اروپا و افریقا به خلیج فارس و سواحل هند و کشورهای آفریقایی	۴/۴۳	۰۴۹۸۳٪
۱۲.	طول زیاد و مناسب بودن سواحل ایران نسبت به سایر کشورهای جنوب خلیج فارس	۴/۳۸	۰۴۹۲۶٪
۱۳.	اهمیت تنگه هرمز برای کشورهای حوزه خلیج فارس به عنوان یک نقطه راهبردی در منطقه	۴/۳۵	۰۴۸۹۳٪
۱۴.	ارتباط ایران با حوزه ژئوپلیتیک مهم منطقه غرب آسیا	۴/۳۰	۰۴۸۳۶٪
۱۵.	فقدان عمق راهبردی مناسب برخی از کشورهای این حوزه مانند قطر، بحرین و کویت	۴/۲۳	۰۴۷۵۸٪
۱۶.	اهمیت جغرافیایی کویت به دلیل قرار گرفتن در نهایی ترین نقطه شمال غربی خلیج فارس و جزیره بویان	۴/۱۸	۰۴۷۰۱٪
۱۷.	موقعیت راهبردی ویژه بحرین و قطر	۴/۱۵	۰۴۶۶۸٪
۱۸.	داشتن نزدیک ترین مرز آبی کویت با ایران در میان شش کشور شورای همکاری خلیج فارس	۴/۰۸	۰۴۵۸۹٪
۱۹.	عدم استفاده بهینه ایران از سواحل خلیج فارس به منظور ایجاد و توسعه زیرساخت ها و صنایع دریایی	۴/۰۳	۰۴۵۳۳٪
۲۰.	وجود جزایر راهبردی گوناگون مانند مصیره در عمان	۳/۹۸	۰۴۴۷۶٪
	جمع	۸۸/۹	۱

در ادامه، از بین میانگین همه عوامل، میانگین کل تعیین و عدد شاخص از رابطه زیر به دست آمد.

$$\mu = \text{عدد شاخص}$$

$$M = M - \text{میانگین کل میانگین‌های عوامل}$$

$$\text{MAX} = \text{بالاترین میانگین عامل} \quad \text{MIN} = \text{پایین‌ترین میانگین عامل}$$

$$\mu = \frac{\text{MAX} - \text{MIN}}{3} = \frac{4/44 - 4/95 - 3/98}{3} = 4/12$$

بعدازان، همه عوامل ژئوپلیتیکی که میانگین بالای عدد شاخص داشتند (۱۷ عامل) در قالب عوامل طبیعی ژئوپلیتیک مؤثر بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی کشور در حوزه خلیج فارس تعیین گردید.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

الف- نتیجه‌گیری

با توجه به مطالعات نظری، محیط‌شناسی ژئوپلیتیک و تکیه‌بر یافته‌های پژوهش و آنالیز صورت گرفته در این پژوهش، عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی مؤثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی کشور در حوزه خلیج فارس در قالب ۱۷ عامل ژئوپلیتیکی است. به‌گونه‌ای که «موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک ج.ا.ایران»، «داشتن سواحل طولانی و مناسب ایران در کرانه شمالی خلیج-فارس»، «قرار گرفتن ایران در حدفاصل بین دو دریای مهم خزر و خلیج فارس» «وسعت و شکل کشور ایران»، و «موقعیت ارتباطی ایران» دارای بیشترین میزان تأثیر و عوامل «داشتن نزدیک‌ترین مرز آبی کویت با ایران در میان شش کشور شورای همکاری خلیج فارس»، «قرار گرفتن عربستان در میان دو آبراه مهم جهان- خلیج فارس و دریای عمان و جزیره بویان» و «موقعیت راهبردی بحرین و قطر» دارای کمترین تأثیر بر راهبردهای ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی کشور در این حوزه است. همچنین در راستای پاسخ به سؤال یکم تحقیق مبنی بر مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزای مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران منبعت از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس کدام‌اند؟

می‌توان گفت:

الف) مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران منبعت از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس عبارتند از:

- ۱- موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران در بین دو قلمرو بری و بحری
- ۲- نداشتن سواحل طولانی و مناسب کشورهای همسایه جنوبی خلیج فارس
- ۳- ارزش تنگه هرمز به‌عنوان یک نقطه راهبردی برای واحدهای سیاسی حوزه خلیج فارس

- ۴- ارتباط ایران با حوزه ژئوپلیتیک منطقه غرب آسیا
- ۵- عدم برخورداری بعضی از کشورها مانند قطر، بحرین و کویت از عمق راهبردی مناسب
- ۶- مزیت جغرافیایی کویت به دلیل واقع شدن در نهایی ترین نقطه شمال غربی خلیج فارس و جزیره بویان
- ۷- موقعیت راهبردی ویژه بحرین و قطر
- ب) مهم ترین بسترهای تهدیدزای مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس عبارتند از:
۱. هم مرز بودن ایران با ۱۵ کشور همسایه
  ۲. واقع شدن عربستان سعودی در بین دو پهنه آبی بین المللی - خلیج فارس و دریای عمان
  ۳. هم جوارری امارات متحده عربی با تنگه استراتژیک هرمز
  ۴. قرار گرفتن عمان بر سر راه دریایی اروپا و آفریقا به خلیج فارس و سواحل هند و کشورهای آفریقایی
- در پاسخ به سؤال دوم پژوهش مبنی بر مهم ترین عوامل ضعف و قوت طبیعی مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس کدام اند؟ می توان گفت:
- الف) مهم ترین عوامل قوت های طبیعی مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیک ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس عبارتند از:
- ۱- مزیت های ژئوپلیتیک کشور ایران نسبت به سایر کشورهای جنوب خلیج فارس؛ مانند وسعت، شکل سرزمین، تسلط بر مناطق حساس و راهبردی، داشتن جزایر راهبردی، عمق راهبردی و دسترسی به اقیانوس هند و آب های بین المللی؛
  - ۲- برخورداری ایران از سواحل طولانی و مناسب کرانه شمالی خلیج فارس جهت احداث و توسعه زیرساخت ها، تأسیسات حیاتی، صنایع دریایی به ویژه توسعه بندرها؛
  - ۳- برخورداری از قابلیت های برجسته و متعدد طبیعی و زیست محیطی گردشگری در استان های ساحلی ج.ا.ایران؛
  - ۴- برخورداری ایران از موقعیت ارتباطی ممتاز نسبت به کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس
  - ۵- قرار گرفتن ایران در حدفاصل بین دو دریای مهم خزر و خلیج فارس

ب) مهم‌ترین ضعف طبیعی مرتبط با ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران منبعت از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی در حوزه خلیج فارس عبارتند از:

۱. بهینه و به‌موقع استفاده نکردن ایران از مزیت‌های موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی، بهره‌مندی کم از پتانسیل‌ها سواحل طولانی و مناسب خود و بهره‌گیری ضعیف از موقعیت ارتباطی در خلیج فارس به‌منظور ایجاد و توسعه زیرساخت‌ها و صنایع دریایی به‌ویژه صنعت گردشگری؛

ب- پیشنهادها

(۱) پیشنهادهای اجرایی

- ۱- وزارت راه و شهرسازی از طریق سازمان بنادر و کشتی‌رانی کشور، به‌منظور تقویت حمل‌ونقل دریایی با استفاده از پتانسیل‌های سواحل خلیج فارس نسبت به توسعه و ارتقاء بندرهای راهبردی کشور با تخصیص منابع مالی از طریق سازمان برنامه‌بودجه کشور و جذب سرمایه‌گذاری مستقیم و غیرمستقیم اقدام نماید.
- ۲- وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، به‌منظور توسعه گردشگری، و بهره‌برداری از ظرفیت‌های اماکن تاریخی و مذهبی، اشتغال‌زایی، ارزآوری و درآمدزایی با استفاده از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی طبیعی و سواحل کرانه شمالی خلیج فارس و با همکاری‌های بین‌المللی با اتخاذ یک چشم‌انداز با هماهنگی بین و در میان نهادهای مرتبط و تقویت ارتباطات بین‌المللی با دیپلماسی فعال وزارت امور خارجه برای جذب گردشگر اقدام نماید.

(۲) پیشنهادهای تحقیقی

- ۱- تحقیق جدیدی تحت عنوان «راهبردهای توسعه صنعت گردشگری ج.ا.ایران با بهره‌گیری از عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر در حوزه خلیج فارس» انجام شود.
- ۲- تحقیق جدیدی تحت عنوان «نحوه وابستگی ژئوآکونومیک کشورهای همسایه عربی خلیج-فارس مبتنی بر مزیت‌های ژئوپلیتیک طبیعی ج.ا.ایران» انجام گیرد.

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- احمدی، کوروش (۱۳۹۸)، مصاحبه با روزنامه اعتماد، شماره ۴۵۴۴
- ارسبیا، بابک و همکار (۱۳۹۸)، مسائل ژئوپلیتیک، امنیتی، اقتصادی، دفاعی حوزه خلیج فارس، تهران، مجموعه مقالات نهمین همایش ملی خلیج فارس
- بیک بیلندی، علی اصغر (۱۳۹۷)، «تأثیر عوامل طبیعی ژئوپلیتیک حوزه دریای خزر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، تهران، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، سال هشتم، شماره ۳۰، صص ۲۸۶-۲۶۳
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۶)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی، چاپ پنجم
- حافظ نیا، محمدرضا و ربیعی، حسین (۱۳۹۸)، مطالعات منطقه‌ای خلیج فارس، تهران، سمت، چاپ سوم
- حسن پور، حمید (۱۴۰۱)، طرح راهبردی ارتقاء وزن ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر خلیج فارس و دریای عمان، رساله دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی؛
- حسن پور، حمید، سیاری، حبیب‌الله، نوزری، فضل‌الله، الهامی، امیرحسین (۱۴۰۱) نقش عوامل ژئواکونومیک در ارتقاء وزن ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس؛ فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دانشگاه عالی دفاع ملی، شماره ۹۰، صص ۱۵۹-۱۸۰
- رستمی، علی‌اکبر و کارآموزیان (۱۳۹۸)، بررسی امکان احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس (محاسن و معایب)، فصلنامه خلیج فارس و امنیت، معاونت دانش و پژوهش ندسا، سال بیستم، شماره ۱۷۵
- سیاری، حبیب‌الله (۱۳۹۶)، الگوی توسعه سواحل مکران با تأکید بر احیاء قدرت دریایی، تهران، دو فصلنامه تمدن دریایی، انتشارات نداجا
- شاملو، رضا (۱۳۹۹)، رساله دکتری با عنوان تحلیل ژئوپلیتیک روابط کشورهای جنوب خلیج فارس و جمهوری اسلامی ایران و راهبردهای دفاعی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی،
- صفوی، سید یحیی (۱۳۹۳)، جغرافیای نظامی ایران، ج ۱، تهران: سازمان جغرافیایی ن.م
- عالی شاهی، عبدالرضا، مسعود نیا، حسین، فروزان، یونس (۱۳۹۶)، بررسی روابط سیاسی عربستان سعودی و قطر، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۷، شماره ۲۴
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۹۷)، ژئوپلیتیک، چاپ سیزدهم، تهران: سمت.

- الله‌وردی زاده، رضا، حافظ نیا، محمدرضا و حسین پور مطلق، مهدی (۱۳۹۷)، تبیین نقش پتانسیل‌های جغرافیایی موقعیت ساحلی اقیانوسی در توسعه اقتصاد ملی کشورها، فصلنامه تمدن دریایی، سال اول
- مجتهد زاده، پیروز، (۱۳۹۶)، کشورها و مرزها در منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس، ترجمه حمیدرضا ملک محمد نوری، چاپ هفتم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- معاونت اطلاعات اجا (۱۳۹۷)، برآورد اطلاعات راهبردی کشورهای کرانه جنوب خلیج فارس
- میرحیدر، دره، راستی، عمران و میراحمدی، فاطمه‌السادات (۱۳۹۸)، مبانی جغرافیای سیاسی (ویرایش با تجدیدنظر اساسی)، تهران، انتشارات سمت
- نامی، محمدحسن، دوران‌دیش، فاطمه و دالایی، حمیده (۱۳۹۸)، واکاوی تأثیر محیطی خلیج فارس بر اقتصاد جمهوری اسلامی ایران، تهران، سومین اجلاس بین‌المللی اقیانوس‌شناسی خلیج فارس
- نجاتی منفرد، علی‌رضا (۱۳۹۷)، شناخت محیط ژئوپلیتیکی (مطالعه موردی عمان و ایران)، تهران، چاپ روزنه، دانشگاه عالی دفاع ملی
- نوذری، فضل‌الله، (۱۳۹۶)، تأثیر عوامل طبیعی و انسانی کشورهای حوزه دریای عمان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دانشگاه عالی دفاع ملی سال پانزدهم، شماره ۶۷، صص ۳۴۹-۳۷۴

ب - منابع انگلیسی

- Cohen, saul.b. (1994) **geopolitics in the new world area**.chapter 2 form reordering the world,
- areer, Ellass. Amy Myers Jaffe. Keily Miller, (2013), **The Gulf Cooperation Council Natural Gas Conundrum**, University, London.